(ІЗ МОЇХ СПОМИНІВ)

I

В часі моїх гімназіальних студій Дрогобич був містом, дуже багатим на негативні прикмети. Почислити, чого там не було,— вийде дуже довгий реєстр. Не було ані одної порядної кав’ярні, ані реставрації, ані одної публічної бібліотеки, ані одного освітнього товариства, ані одного зібрання чи то з політичною, чи з освітньою метою. Не було майже нічого того, що характеризує хоч наполовину європейське місто. Не було навіть води, крім домашньої соленої, якої посторонні люди не могли пити. Більшість вулиць без тротуарів та без освітлення, а широко розкинені передмістя, особливо Задвірне, Завізне та Війтівська Гора, були собі прості села з солом’яними стріхами, огороджені плотами, з захованням зовсім сільського характеру. Залізницю з Дрогобича до Стрия побудовано, коли я був у сьомім гімназіальнім; до того часу Дрогобич був собі "вільним королівським містом", вільним, невважаючи на свою нормальну школу та гімназію, від усього, що пахло цивілізацією та інтенсивнішим духовим життям.

Отся відірваність від духового життя клала своє клеймо й на гімназію. Вчителі, що приходили сюди, особливо молодші супленти, такі, що не мали своєї сім’ї або хоч і жонаті, та слабшого характеру, швидко забували про всякі наукові інтереси і розпивалися, пересиджували дні й ночі в одинокім християнськім склепі Баєра з колоніальними товарами та з кімнатою для снідань, приходили часто до класу п’яні, і — розуміється — така-то й була їх наука. Осторонь від сеї компанії держалися лишень немногі, головно два брати Турчинські — Юлій (звісний повістяр, з фаху історик) і Емерик — ботанік, далі д-р Антоневич, Ів. Верхратський, оба катехити: руський о. Торонський та латинський кс[ьондз] Дронжек. Перед вів у пияцькій компанії Осмульський, заступник учителя, що вчив французької мови та заступав іноді інших учителів у різних предметах, також гуморист sui generis, прозваний серед учеників Смоком. Сей був для п’яницької компанії

небезпечним взірцем, бо мав голову так само міцну, як був величезний його живіт. Ніхто його не бачив п’яним: по цілонічній пиятиці він ішов до класу, як коли б нічого не було, і відбував преспокійно свої чотири години, і навіть бистрі очі учеників не могли по нім пізнати нічогісінько. Для менше твердих голов його компанія була загубою: своїми дотепами і кпинами він підгонював їх пити все більше й більше, щоб додержати йому кроку, і реготався своїм грімким пивним басом, коли його партнери валилися під стіл або, вийшовши на ринок, падали, як снопи, або немилосердно писали "мисліте" по вулицях.

Нема що казати, що, бачачи такий приклад згори, гімназіасти й собі ж шукали відповідних розривок. У нижчій гімназії ще до мойого часу держалася стара єзуїтська традиція — періодичних бійок із жидами. Сезон тих бійок припадав особливо на місяці червень і липень, час річної купелі. Над рікою в часі купання, звичайно в п’ятниці та суботи, бували бійки, які не раз кінчилися й тяжкими каліцтвами, особливо від обопільного обкидування камінням. Давніше брала участь у таких баталіях і вища гімназія,— се було в пору, коли в вищій гімназії були переважно дорослі парубки, що в тих бійках шукали виходу для своїх молодих сил. Коли я дійшов до вищої гімназії, там було вже "дрібніше" покоління і бійки з жидами вийшли з моди.

Для великої часті гімназіастів вищих класів ті роки бували часом полового дозрівання; не диво, що, не знаходячи ані батьківського проводу, ані досить сильних духових та наукових інтересів, що абсорбували б їх увагу, хлопці кидалися в сей бік, заплутувалися в "романси" з різними служницями, ученицями дівочої школи; деякі знаходили собі навіть прихильниць у сфері професорських жінок, що, нудячись в неприсутності мужів, занятих культом скляного бога у Баєра, шукали розривки, де могли. В класах і поза класами йшли між старшими таємні, уривані шепти, сміхи та жарти, повні натяків, очевидно масних і незрозумілих для нас, "дрібноти". З загального гамору в часі пауз або перед годинами проривалися звідси й відти жіночі імена в різних відмінках, а одного разу о. катехит Торонський, ввійшовши до шостого класу, на свою превелику соблазнь, побачив на таблиці виписану

великими буквами скрутну теологічну квестію: "Що значить по-християнськи-кафтолическьки любити дівку?" Покійник силкувався роздути з сеї квестії кримінальну справу, доніс директорові, домагався скликання конференції та заряджения слідства за тим, хто написав сі слова на таблиці, грозив навіть карами, але в своїм запалі забув про corpus delicti*: поки він був у канцелярії з донесенням, інкриміновані слова з таблиці щезли, а директор Куровський, прийшовши до класу, не застав нічого і якось потім зумів уговкати отця-мораліста, який одначе не залишив потиху на власну руку нишпорити за винуватим — звісно, надарма.

Розуміється, не бракувало й пиятик, хоча на честь учеників треба признати, що їх пиятики, хоч голосніші та шумніші, були загалом рідші й приличніші від професорських. Ученики розмовляли, співали пісень і розходилися найдалі о одинадцятій, випивши хто дві, хто три або чотири склянки; випадків, щоб ученик упився до нестями, щоб сидів у шинку цілі ночі або п’яний плентався по вулицях, я не тямлю. Та й то в пиятиках брали участь переважно сини заможніших родичів; бідніші ходили до шинків рідко та й пили мало, бо не мали за що.

Товариського, духового життя, якихось спільних духових інтересів майже не було. Читали ученики дуже мало. Гімназіальна бібліотека була дуже вбога; з учителів, здається, один лише Юлій Турчииський мав свою приватну бібліотеку і деколи зичив із неї книжки таким ученикам, до яких мав більше довір’я,— майже виключно полякам. Читання газет було, здається, навіть заборонене шкільними правилами, і я пройшов цілу гімназію, не читавши зовсім газет, з виїмком "Друга", що зачав був виходити 1874 р. і друкував мої вірші. Але від п’ятого гімназіального, прочитавши припадком драми Шекспіра та Шіллера, я набрав замилування до книжок і почав збирати свою власну біліотеку, яка до кінця моїх гімназіальних часів виросла до числа 500 томів. Ся бібліотека, в якій, крім різних класичних авторів, було зібрано немало й таких книжок, яких не було в гімназіальній бібліотеці або яких годі було дістати з неї, зробилась центром невеличкої громадки учеників, яка, не маючи ані характеру, ані форми ніякого товариства й ніякої організації,

від часу до часу сходилася на читання та на розмову. Ми читали наголос поезії та драми, дебатували про порушені там думки — звичайно десь на вільнім місці за містом — і кінчили вечір співом, що лунав широко понад сонним Дрогобичем. Другим подібним центром був співацький хор, зорганізований моїм добрим товаришем Каролем Бандрівським. Оба кружки, з невеликими виїмками, складалися з тих самих осіб.

В 1873 чи 1874 р. в той наш кружок упало гірчичне зерно, що повинно було рости далі і мати вплив на напрям нашого дальшого думання. Маю тут на думці нашу знайомість зі старим Лімбахом.

II

Одної суботи по обіді (в суботу пополудні в нас не було школи) приходить до мене один товариш і каже:

— Старий Лімбах хоче бачитися з тобою.

— Де ж він?

— А ось на вулиці.

Я взяв шапку і вийшов. По вулиці перед моєю кватирою ходив середнього росту чоловік, з сивим, коротко обстриженим волоссям на голові (шапку він зняв і обтирав собі піт із чола), в сірім старенькім сурдуті і зовсім не авантажних штанах, у полатаних черевиках. Його можна було приймити за якогось вандрівного ремісника або так просто за волоцюгу. Лиш лице старого, здорове, з енергічними рисами і блискучими очима, з коротко стриженими вусами і давно неголеною, стернистою, білою, як сметана, бородою, виявляло сліди більшого духового життя, ніж звичайно стрічається у людей тої верстви. Він наблизився до мене і подав мені руку.

— Ви Франко?

— Я.

— Син говорив мені, що у вас ладна бібліотека, — Син Лімбаха був моїм товаришем по гімназії, ходив о рік нижче мене і вважавсь одним із найздібніших учеників дрогобицької гімназії*.

— Та що, ладна не ладна,— сказав я.— Що можна роздобути в Дрогобичі при моїх обмежених засобах...

Я діставав книжки переважно від товаришів за те, що помагав їм у шкільних заняттях, а дещо купував за гроші, зароблені також із лекцій і ощаджені на їді та одежі.

— Ану, покажіть!

— Прошу.

Ми ввійшли до кімнати, де, крім мене, жило ще кілька учеників. Не чекаючи запросин, старий Лімбах узяв собі крісло, сів коло шафи з книжками і почав переглядати. Зразу наткнувся на руські брошури та розрізнені річники старих часописей 50-их та 60-их років. Була того повна поличка.

— А се що?

— Та се наші руські друки.

— О! — здивувався Лімбах. — Отсе все?

— Так.

— Маєте того так багато?

— Що де можу дістати, то стягаю,— мовив я.— По селах, по попівствах у нас то друть і палять або зуживають на великодні паски. Не трудно випросити і дістати в дарунку.

— Певно, сміття! — зневажливо буркнув Лімбах, відкладаючи книжку, якої заголовка, очевидно, не вмів прочитати.

— Буває всіляке,— відповів я не без прикрості. — Ну, але я мушу прочитати. Знаєте, що казав старий Фредро: Obce rzeczy wiedzieć ciekawość jest, a swoje potrzeba*.

— Фредро? Фредро? Що се таке за Фредро?

Показалося, що і в польській літературі старий Лімбах був так само не дома, як у руській. Коли в другій поличці моєї шафи він наскочив на польських письменників — розуміється, там були самі dii minorum gentium* — Дзєржковський, Захаріясевич, "Czarny Matwij" Лозинського, різні брошури, бог зна як і відки занесені в те вороняче гніздо, що звалося тоді моєю бібліотекою,— він з несмаком почав переглядати книжку за книжкою.

— Hilarego Meciszewskiego Słów kilkanaście* — се що таке?

Я признався, що зачинав кілька разів читати сю брошуру з 1848 р., але не розумів у ній нічого.

— Für die Katz!*. Пощо держати таке, чого не розумієте?

Я всміхнувся заклопотано.

— Що ж, їсти вона не просить, а може, коли прийде час, що й зрозумію.

Він глянув на мене пильно, мотнув головою і по хвилі сказав:

— Добре.

А помовчавши ще хвилю, додав:

— Якби так колись люди були викидали й нищили все те, чого не розуміли, то ми нині не мали би Гомера, Софокла, ані Таціта.

Оживився старий аж тоді, коли ми дійшли до німецької полички. Німецька мова була одинока, на якій він читав залюбки; лише в німецьких перекладах він знав твори інших літератур. Перше, на що наткнувся у мене Лімбах, то були спомини Бенвенуто Челліні в Гетовім перекладі.

— Ось чудова річ! Ви читали се?

— Читав.

— І подобалось вам?

— Дуже.

— Дуже? То мало. Ви повинні зачитуватися, впиватися сею книжкою. Я чув, що ви також пишете щось.

— Так, — відповів я, червоніючись.

— Коли так, то се повинно бути вам першим взірцем. Такою прозою, як сей Челліні, мало хто в світі вмів писати. Гете знав, що перекладати. Він хотів на ньому навчитися, як писати спомини, але полишився куди-куди позаду свойого взірця. Його Wahrheit und Dichtung многословна,

претенсіональна і нудна, — се найтяжчий гріх для споминів. Нудні! Für die Katz!

Дальше, обік споминів Челліні, стояла Шіллерова історія тридцятилітньої війни.

— А се ви читали?

— Ні, ще.

— І не читайте. Шкода чобіт. Шіллер — великий поет, найбільший німецький поет, але ніякий історик. Се він писав для заробітку, для хліба. Für die Katz!

Його очі заблисли радістю, коли, сягнувши далі, добув Віландового "Оберона".

— Отсе гарне! З усього Віланда лише одно й варто читати. А се що?

Він держав у руці Кляйстів "Der zerbrochene Krug"*.

— Кляйст? Кляйст? Що се таке?

Я тоді власне прочитав сю чудову комедію і, бачачи, що Лімбах не знає, очевидно, сього автора, пробував хвалити його.

— Кляйст... Кляйстер... щось м’яке, розлізле, сентиментальне... Чекай-чекай-чекай! Ага, тямлю. Читав колись його поему "Der Frühling"* — ой господи! Empfangt mich, heilige Schatten, ihr Wohnungen, süsser Entzückung*. Тьфу! Млісно робиться! Für die Katz увесь Кляйстер!

Я завважив, що Кляйст від "Розбитого збанка" зовсім інший, а тамтой "Кляйстер" звавсь Евальд.

— Усе одно! Кляйстер кляйстром! — мовив енергійно Лімбах.— Сього нового не знаю. Für die Katz!

Переглянувши отак книжку за книжкою, до кождої сказавши якесь "крепке слівце", Лімбах видивився на мене.

— Се все?

— Так.

— Ну, а Діккенса не маєте нічого?

— Я й не чував про такого письменника.

— Ну, то, вибачте за слово, ви дурень. Не знаєте найліпшого. Хто не знає Діккенса, той властиво не знає нічого з літератури, не має смаку, не має очей. Ходіть до мене, я вам позичу Пікквіка. Мусите то прочитати, а потім можете говорити. З людьми, що не читали Пікквіка, я не маю охоти говорити про літературу.

Вся ота розмова з Лімбахом робила на мене дивне враження. Вона била в ніс, мов шипуча содова вода. Хоч як небагато тямив я тоді в літературі, я все-таки в однім і другім пункті міг зміркувати, що Лімбах або не знає чогось, або дивиться на речі несправедливо, апріорно. Мене здивував тон його розмови, в якому здавалося, були лиш дві ноти — надмірно ентузіастична і безапеляційно категоричне "Für die Katz!". І хоча позитивної духової страви ся розмова не давала, то проте в ній, як і в содовій воді, було якесь освіження, віяло чимось для мене новим, незвичайним і принадним, чого я наразі не вмів назвати. Після того сухого тону, яким викладано нам скупі відомості з історії літератури в гімназії, після тих ніби об’єктивно-поміркованих оцінок, після того фальшиво піднятого тону, яким треба було говорити про великих корифеїв літератури і про все, що вийшло з-під їх пера, Лімбахові різкі та іноді несправедливі слова набирали незвичайної ціни. Се ж були перші

нешаблонові й неофіціальні слова чоловіка, дійсно зацікавленого літературою, при тім не жадного ерудита, не фахівця, не шухляди, напханої старими паперами, але чоловіка з дійсним темпераментом, оригінального, свідомого чи несвідомого ворога всякого шаблону, всякої утертої стежки. Не диво, що серед молодежі вищої гімназії Лімбах від часу своєї появи в Дрогобичі здобув собі відразу велику симпатію і що я приняв собі то за честь, коли він перший зголосився до мене. Він узяв від мене декілька книжок, в тім числі й засудженого a priori Кляйста, для прочитання,— а я радо пішов до нього, щоб узяти від нього обіцяного мені Діккенсового Пікквіка.

III

Оба Лімбахи, батько й син, жили далеко на Завізнім передмісті. Хоча стояло літо, було горячо і дощу не було давно, то проте на вулиці були глибокі калюжі невилазного болота, в якому одна по одній стрягли селянські фіри, навантажені дровами, які вони возили на соляну жупу. Хатина, де жили Лімбахи, була вбога передміщанська ліп’янка, під соломою, брудна та обшарпана. Малесенькі темні сіни, з яких ішли маленькі чорні дверцята направо й наліво; праворуч, у нужденній цюпці з одним вікном, жили Лімбахи; ліворуч, у кухні, так само малій, але значно чепурнішій, жила властителька хати, господиня, що віднаймала другу половину Лімбахові та за якусь невеличку плату давала своїм жильцям також їсти і прала їм те немноге шмаття, яке було у них.

В цюпі, де жили Лімбахи, було темно, брудно та непривітно. Голісінькі стіни, два нужденні ліжка, накриті якимись брудними не то веретками, не то коцами, холодна і давно не білена піч і кривоногий столик, завалений шкільними книжками та зошитами молодшого Лімбаха. На підсліпуватім віконці стояла невеличка лампа, а в темнім куті, над ліжком — біднішим і бруднішим з-поміж обох, очевидно, батьковим — була прибита до стіни поличка, на якій видно було також книжки, накидані досить безладно купками або поставлені хребтами назверх.

Старий Лімбах у моїй присутності не робив собі нічогісінько з того непоказного вигляду його помешкання, не пробував ані звинятись, ані іронізувати, попросту не звертав на се ніякої уваги. Він виліз із чобітьми на своє ліжко, дістав із полиці Пікквіка, товстий і досить пошарпаний том німецького перекладу в полотняній оправі, І, вручивши його мені, попрощався. Провівши мене до сінешніх дверей, він, вертаючи в свою хату, заглянув до хати господині і сказав так само попросту:

— А що там маєте для мене на обід? Давайте їсти, бо я голодний, як пес.

Була четверта година пополудні, а сей чоловік був досі без обіду! Пізніше я дізнався, що він, коли, було, заговориться з ким про цікаві для нього речі, потрафив і зовсім забути про обід. Його організм був настільки сильний та кремезний і, мабуть, загартований усяким недостатком, що се не давалось йому зовсім чути і не виводило його з доброго гумору.

Від того часу я дуже часто сходився з Лімбахом, розмовляв і сперечався з ним, а властиво ми в формі суперечки обмінювалися тими обривками знання та думок, які були у нас. Я швидко переконався, що якогось заокругленого знання, ясного світогляду у Лімбаха не було; те, що він знав, було одностороннє, припадкове та уривкове. Се було щось подібне до цілості, з бідою зліпленої з найрізнорідніших шматочків людського знання, які міг у тих часах нахапати цікавий чоловік по галицьких провінціальних містах. Головна і одиноко цінна річ у нього був його темперамент, живий, меткий, швидкий до заключень, занадто смілих, ненаукових і нелогічних, але все характерних, а для мене особливо інтересних, бо побуджували мене до власного думання. Лімбах був перший і одинокий у Дрогобичі старший чоловік, з яким я міг говорити не стісняючись, від якого все міг ждати опозиції та поправок і який не лише подавав ті поправки в формі зовсім простій, приятельській і ані крихти не докторальній, але так само просто і натурально приймав поправки та контраргументи від мене, зовсім жовтодзюбого ученика. Він, приміром, не знав нічого про руську історію, ані про руське

письменство, і тут я міг сказати йому не одно нове. Так само мало що більше знав він і про польську літературу, і тут я не раз виступав з опозицією проти його занадто поспішних та односторонніх осудів і в обороні польських поетів. Натомість із німецької та англійської літератури він знав далеко більше від мене, і тут я радо приймав його вказівки. Французів і французької літератури він не любив і — на жаль, скажу — суггерував і мені ту нелюбов. Я занедбав у гімназії навчитися по-французьки і потім довгі літа прикро почував сей брак, поки не навчився, хоч від біди, володіти тою мовою аж геть пізніше, вже в 80-их роках.

Лімбахова нелюбов до французів ішла так далеко, що він не признавав вартості французької літератури, на яку дивився крізь окуляри Лессінгової "Гамбурзької драматургії" і якої майже зовсім не знав, окрім романів Поль де Кока, Олександра Дюма-батька та Ежена Сю. Читання тих романів було гімназіастам заборонене, і власне для того многі з нас уважали своїм обов’язком попрочитувати їх по змозі всі. Я прочитав лише "Вічного жида" та деякі з "Сімох смертельних гріхів" Сю, одну повість Поль де Кока, та одну Дюма; під впливом Лімбаха я покинув читати інші, а зачитувався натомість історичними повістями Шпіндлера та фантастичною романтикою Гофмана і навіть важкою гумористикою Жана Поля Ріхтера. Взагалі мене вже в гімназії тягло на схід. Я читав у церковнім тексті і в німецькім перекладі святе письмо, любувався пророками і переклав віршами цілого Іова. Заставши мене раз при тій роботі, Лімбах велів прочитати собі те, що лежало написане. Я прочитав.

— Für die Katz! — промовив він коротко. — Чого вам там шукати у жидів? І хіба ви здібні зрозуміти їх почуття та передати їх як слід? А хоч би були здібні, то питайте самі себе: нащо придалось би се? Кому се потрібне? Хіба се тепер цікавить кого, чим цікавилися ті люди перед тисячами літ?

Отакі слова, зрештою рідкі в його устах, не значили, що Лімбах був якимось ворогом релігії. Я взагалі не завважив у його розмовах нічого

такого, що б могло натякати на такі чи інші його релігійні погляди. Релігія в складі його думок і почувань не грала ніякої ролі, не існувала для нього. Мені навіть було б чудно представити собі його в церкві або в костьолі. Се був з погляду релігійного не скажу індиферентист, але повний агностик: у нього не було змислу для релігії — таке бодай враження виніс я зі своєї знайомості з ним.

Так само, як до Біблії, я не міг загріти його до індійщини. Я спровадив собі був Боппові переклади деяких епізодів із "Махабхарати" і дав один прочитати Лімбахові. Він приніс мені брошуру другого дня і кинув її на стіл з обуренням.

— Хочеться вам псувати собі смак і жолудок такою мерзотою! — крикнув він. — Се не поезія, не вірші, а якесь дрюччя, пов’язане по парі.

Я сказав, що на віршову форму не треба вважати: се ж віршував граматик, не поет, треба брати саму річ.

— Дайте мені спокій з тими червоношкірими! — кричав він, мішаючи індусів з американськими індіанами. — Можна здуріти, слідячи за шаленими скоками їх фантазії. Жаль мені вас, що вам се подобається. Нічого з вас не буде.

Так само він не міг набрати смаку до середньовікової німецької поезії, до "Пісні про Нібелунгів", до рицарських епопей та романів — розуміється, з виїмком "Дон Кіхота". Його вдача була реалістична, любила ясність красок і простоту ліній. Гомер і Шекспір, "Дон Кіхот" і Вальтер Скотт, Гете і Шіллер, а особливо Діккенс — то були його улюблені письменники.

— Тих держіться! — повторяв він мені не раз. — Від них учіться не лише писати, але — головна річ — бачити! Бачити те, що довкола вас діється, що вас окружає. В баченні, в оці головна штука. Ту саму річ можна бачити різними очима, і вона зробить різні вражіння. А найбільша

часть людей — то сліпі оводи: не бачать того, з чого ссуть кров. Ходять по світі напомацки, як по темнім лісі. А прочитає в книжці опис сходу сонця, або опис вечера, або бурі, та й ахає, дурень: "Ах, яке-то гарне!" Очевидно, сам своїми сліпаками ніколи того не видів і своїм курячим мізком не міг відчути того, що бачили його сліпаки. От чим великі ті письменники, особливо Діккенс. Се Колумби свойого роду: вони відкривають нам нові світи, нові Америки скрізь довкола нас, уміють у найпростішій, найбуденнішій річі показати нам щось нового, нечуваного й несподіваного.

Не диво, що отакими гарячими промовами Лімбах впливав на вироблення моїх літературних поглядів та замилувань більше, ніж се могла чинити шкільна наука, майже наскрізь шаблонова та формалістична. Правда, й у Лімбаха не було ясного та одноцільного погляду; безпосередньо поруч з такими поглядами, як наведений вище, у нього межували такі думки, що поезія і загалом белетристика повинні займатися "вищими" темами і навіть найнижчі, найбуденніші предмети "ублагороднювати". Він над усі роди поезії цінив драму, розуміється, писану ямбами, на взір Шекспіра або Шіллера, найрадше історичну або таку, де поет зумів поставити свій предмет на вищім п’єдесталі, дати йому глибшу, символістичну чи алегоричну підкладку. Він не раз цілими годинами з захватом розсновував перед нами алегоричні толкування "Фауста", "Вільгельма Телля" та "Іфігенії в Таврії" і часто договорювався до думок, зовсім суперечних з тими реалістичними та раціоналістичними поглядами, які з таким самим запалом виголошував перед годиною.

— Пане Лімбах,— скаже було дехто з молодих його слухачів,— то ви твердите, що се правда?

— Але ж, очевидно, правда.

— А перед годиною ви твердили те й те, зовсім суперечне з сим.

— І тамто правда! — каже, не задумуючись, Лімбах.

— Як то, й одно й друге?

— А так.

— Але ж одно перечить другому.

— То в нашім курячім мізку перечаться наші власні глупі поняття. В природі, в дійсності нема ніякої суперечності, а властиво міліони суперечностей ходять собі рука в руку і сміються з нас.

— Ну, в природі — нехай собі! Але в вашій голові як воно годиться се з тим?

— Я не Beschwichtigungshofrat*. Я не маю обов’язку мати все в згоді, — відріже було Лімбах.— Я з ніякою думкою, з ніяким поглядом шлюбу не брав. Завсігди говорю так, як мені виходить з контексту. Вийде раз так, другий раз інакше,— що я тому винен? Я говорю, що думаю і як знаю, а ви собі міркуйте, як ви знаєте. "Ich bin kein Buch, ich bin ein Mensch mit seinem Widerspruch"*.

Не знаю, відки він узяв отсю Маєрову приказку, що послужила епіграфом до його "Остатніх днів Гуттена"; мусив десь вичитати її в газеті, бо К. Ф. Маєра та його поеми,

виданої пару років перед тим, не знав напевно. Але приказку любив повторяти не раз, і вона дуже добре характеризувала сього незвичайного чоловіка.

IV

Хто він був, із якого стану, з якого міста, з якого роду? Про се його питати мені якось ніколи не прийшло до голови. Кожда розмова з ним то був вилет у якісь повітряні краї, в немежовані степи духового життя, естетичних питань та привабливих творів людської фантазії, де всякі

питання дійсного, практичного життя, а властиво тої мізерії, що нас окружала, щезали, попросту переставали існувати. Ми переживали в такі хвилі те, що Гете писав про Шіллера:

Und hinter ihm im wesen losen Scheine

Lag, was uns alle bändigt, das Gemeine*.

Я так і не дізнався ніколи, чим властиво займався, чим жив у Дрогобичі Лімбах, з чого вдержував — хоч у тій крайній нужді, з якої не вилазив ніколи,— себе й свойого сина. Його ім’я, його предилекція до німецької літератури і цілковитий брак якої-будь патріотичної ноти в його розмовах — се була теж одна з тих його прикмет, що робила розмови з ним привабними для мене і не допускала до них ані тіні фальші та робленого пафосу,— веліли догадуватися, що він походив із німецької, мабуть, урядницької, родини, що зайшла до Галичини. Які були первісно його обставини, які школи він кінчив, яке становище займав і з яких причин опинився на дні бідності, на тій абсолютній площі пролетарського життя, на якій я застав його,— не знаю. З деяких натяків у розмовах — рідких і нецікавих — з його сином я міг догадуватися, що й сам старий Лімбах був первісно якимсь урядником, мав жінку, яка вмерла з гризоти над його поведенням, доживши того, що її чоловіка за щось прогнано зі служби,— одним словом, була якась тиха, мовчазна трагедія в його сімейнім житті, і тінь тої трагедії лежала перегородою між сином і батьком. Син майже ніколи не брав участі в розмовах батька з учениками, держався осторонь, вічно занятий лекціями, якими заробляв на удержання своє, а може, й батькове. Чи й старий Лімбах давав які лекції, не знаю; здається, що ні. Ближчою до правди мені видається поголоска, яку повторяв дехто в Дрогобичі, що він займався покутним писарством, але й тут я з власного спостереження не можу сказати нічого.

Чи він пив? І того не знаю. П’яним я його не бачив ніколи, горілчаного духу від нього не чув, так само як і цинічних розмов, у яких любуються налогові п’яниці в його віці. З якої причини його видалено зі

служби — коли правдива ся моя догадка,— не вмію придумати. Що він не покрав нічого, про се свідчила його бідність; що не пропив, ані не програв у карти — за сим промовляв брак усякого сліду налоговості і та молодеча свіжість та наївність духова, що виявлялася в його розмовах і так притягала до нього наші молодечі серця. Та коли й були які плями в його минувшині, в усякім разі він дав доказ незвичайної сили духу, скинувши з себе всі давні шкаралущі, спустившися з сином на саме дно бідності і ходячи по тім дні так безжурно та безпристрасно та помагаючи синові вибитися вгору.

Здавши матуру, я перейшов до Львова на університет і покинув обох Лімбахів у Дрогобичі. По році ми знов здибались у Львові. Вони знов жили оба в убогій, голій, нужденній халабудці при Академічній улиці. Старий Лімбах був такий самий, як у Дрогобичі, бідно вбраний та безжурний, усе чимось занятий та все готов фуркнути від того заняття в безкінечні розмови про літературу та естетику. Молодий Лімбах був слухачем університету, мав дуже добру лекцію у одного з університетських професорів, перед ним стелилася дорога до життя, щоправда, повного праці, але достатнього та урегульованого, далекого від тої пролетарської голоти, до якої так привик його батько.

— Ну, що чувати? Як живете? Що нового читаєте? — Такими питаннями привітав мене старий Лімбах, коли ми здибалися раз на вулиці. — Заходьте до мене, поговоримо.

І у нас було про що говорити. Я тоді зачитувався "Детством, отрочеством и юностью" Толстого та першими романами Золя, що вийшли в російських та польських перекладах (німці ще тоді, 1876 р., не знали й не перекладали сього письменника). Я знав уже дещо про нові літературні поклики, про реалізм і натуралізм, про соціальне питання та соціалізм і пробував зацікавити тим усім Лімбаха. На жаль, по-російськи читати він не вмів, а польський переклад першого тому "Ругон-Маккарів" прочитав.

— Той пан Золь... Золь... ну, ну, він добре пише, добре пише,— мовив він, віддаючи мені книжку. — Але він злий! Він лютий! Чого він такий злий? Кожний його опис — то бомба. Кожний діалог — то ніж у серце. Чого він так сердиться на весь світ?

Я відповідав йому, що не можу добачити такої сердитості у Золя.

— Не можете добачити? Е, ви того не розумієте. Він мусив дуже бідувати, його мусила наскрізь перепалити зависть.

Я всміхнувся на таку здогадку.

— Адже й ми з вами бідували...

— Е, що, не говоріть! — буркнув він, і перший раз я почув у його словах якусь прикру, сердиту ноту. — Не можна так казати: "ми з вами". Що ви рівняєте себе зо мною? Ви жили бідно, але не бідували. Розумієте? То величезна різниця. Жили в бідності, але рівно, правильно, не знаючи іншого життя, отже, не знаючи ані завісті, ані такого, щоб одного дня не відати, що будете їсти, де подієтесь на другий день. То значить бідування. Ви щасливий чоловік. Ви жили бідно, але не бідували. То ви й не можете тут, у того пана Золя, дочутися тої ноти.

— Але ж власне в ньому хвалять і подивляють його об’єктивність, незрівняну вірність його описів і обсервацій, його повну правдивість,— вирецитував я.

— Дурниця! Глупі формули! Für die Katz! — буркнув Лімбах. — Правдивість! Що таке правдивість? Правда, абсолютна правда недоступна для нас. Кожний бачить лиш те, що йому позволяють бачити його очі, і бачить так, як уставлені й зафарбовані ті очі. В одного вони зафарбовані на зелено, то й бачить він усе в весняній зелені; у іншого на червоно, то й бачить усе в огнистім сяєві. А у пана Золя вони зафарбовані на жовто, то й бачить він усе жовте, так, як салон його

старої Ругонихи. Ні, волю Діккенса. Тамтой і забавить, і пострашить, а сей, мов розбійник, вирветься чортзна-відки і хапає за горло й дусить. І пощо? За що? Що я йому винен?

Ще від дрогобицьких часів Лімбах живо цікавився моїми літературними пробами; не диво, що зацікавився й тепер,

— Що нового пишете?

Я відповів йому, що задумав у ряді дрібних нарисів та сцен змалювати ту частину галицької суспільності, яку встиг досі пізнати.

— Machen Sie aber mich nicht unsterblich!* — зажартував він, сміючись. А потім додав:

— Ну, покажіть, як ви беретеся до сього. Хочу бачити, що ви переняли від отсього пана Зóля.

Не знаю чому, може, зі своєї вродженої нелюбові до французів, Лімбах завсіди називав Золя якось ущипливо "пан Золь", мабуть, покриваючи тою ущипливістю симпатію, яку в глибині душі почував до сього письменника.

Найближчим разом я приніс і прочитав Лімбахові свою "Лесишину челядь". Початок подобався йому.

— Гарно, гарно,— буркотів. — Є певна мелодія, є й пластика і невеличкий чуттєвий підклад. Ну-ну, далі!

Але коли я дочитав до кінця, він зморщив брови.

— Пощо ви попсували ідиллю? Початок заповідав ідиллю, а ви при кінці набовтали якогось квасу.

Я сказав, що у мене зовсім не було наміру писати ідилію, що я хотів кинути на папері профілі кількох осіб, які я знав у дитячих літах.

— Für die Katz! — мовив сердито Лімбах. — Кому яке діло до того, чи ви знали тих людей, чи ні? А ви спочатку розохочуєте, розгріваєте нас своїм малюнком природи, ми виходимо в чистих сорочках грітися на сонечку, а ви тоді бух на нас холодною водою. І пощо? Що вам із того прийде? Се нечемно і... і нелояльно. Се надужиття довір’я!

Я почав толкуватися, та не переконав старого.

— Ні, без потреби ви беретеся наслідувати того пана Зóля! Без потреби. Він не доведе вас до добра, шукайте своєї власної дороги!

В половині того року мене арештовано. Аж по році, весною 1878 р., я знов побачився з Лімбахом. Він був якийсь здержаний у розмовах зо мною; я рідко міг застати його дома, та й розмови наші не були вже такі свобідні та наївні, як давніше. Якась тінь лежала між нами.

Раз я попросив у Лімбаха дозволу одержати декілька листів із-за границі на його ім’я, бо листи, адресовані на моє ім’я, пропадають. Не надумуючись, він позволив, але, одержавши один лист із Женеви, так перелякався, особливо коли, відчинивши його, не міг нічого прочитати, що готов був бігти з ним до поліції. На щастя, я надійшов ще впору і вирятував листа. Старий Лімбах якось ніби засоромився свойого переполоху, коли я для заспокоєння прочитав йому лист і переконав його, що його зміст був зовсім невинний. Та проте я зараз же понаписував, куди треба, щоб на Лімбахове ім’я листів більше не посилано. Як же ж заболіло мене, коли кілька день по тім я побачив, як старий Лімбах, доглянувши мене здалека на вулиці, сквапно переходив на другий бік вулиці і йшов, відвернувшися в противний бік, аби не стрічатися і не вітатися зо мною! Я тоді вже на власній шкірі пізнав різницю між бідністю й бідуванням, пізнав і те чуття, якого вперед не міг дочутися на дні жовчних описів Золя. Я більше не сходився з Лімбахом.

Через рік він із сином виїхав до Кракова, де його син кінчив університет. Там старий Лімбах і вмер, і я більше не бачив його.

1—3 мая 1903

_____

* Речовий доказ (лат.).— Ред.

* Тепер він живе у Львові на становищі гімназіального вчителя.

* Чужі речі знати цікаво, а свої треба (польськ.).— Ред.

* Боги малих народів (лат.).— Ред.

* "Гіларія Мецішевського слів кільканадцять" (польськ.).— Ред.

* Це ні до чого (нім.).— Ред.

* "Розбитий збанок" (нім.).— Ред.

* "Весна" (нім.).— Ред.

* Прийміть мене, святі тіні, ви, мешкання солодкого захоплення (нім.).— Ред.

* Той, що влаштовує темні справи (нім.).— Ред.

* Я не книжка, я людина з її суперечностями (нім.).— Ред.

* А поза ним в безістотному вигляді лежало те, що нас всіх сковує, це буденщина (нім.).— Ред.

* Але не робіть мене безсмертним! (нім.).— Ред.